

Az európai és a nemzeti öntudat fogalmi keretei, a nemzetfejlődés eltérő útjai Európában

---

Kovács János
vezető elemző

Talán úgy definiálhatnánk megfelelő módon az európai identitás fogalmát, hogy az nem más, mint egy olyan kollektív tudat, mely az Európával, az európai civilizáció értékeivel, vívmányaival való azonosulást követel meg, illetve a sokszínű európai kultúra és hagyományok felett érzett büszkeséget feltételez. Tehát az identitásnak egy olyan formájáról van szó, mely a nemzeti öntudatnál magasabb szintű identifikációt teremt, ugyanakkor nem választható el az „európai talajban gyökerező” nemzeti önazonosságtól. Európa nem pusztán egy földrajzi fogalom, Európa kultúrát, érték szemléletet, közös történelmet és bizonyos fokú sorsközösséget is jelent. Ez a közös értékrend, mely összeköti az európai nemzeteket, az antik filozófia mellett (és részben általa megtermékenyített) keresztény hagyományokból ered, s az európai történelmi fejlődés különböző stádiumaiban kialakult felismeréseken, gyakorlatokon, tradicionális konvenciókon nyugszik.

A nemzeti identitás egy kollektív azonosságtudat, mely az egy nemzethez tartozó egyének sajátja, s amit olyan érték közösség jellemez, mint a közös nyelv, a közös nemzeti kultúra, a közös történettudat és történeti hagyományok, a nemzeti vívmányok felett érzett büszkeség, a nemzeti összetartás és összetartozás-tudat erőssége. Pataki Ferenc meghatározása szerint „*A nemzeti identitás én-rendszerünknek az az összetevője, amely a nemzeti-etnikai csoporthoz (kategóriához) tartozás tudatából és élményéből származik – ennek minden értékelő és érzelmi mozzanatával, valamint viselkedési diszpozíciójával egyetemben*”¹. A közös azonosságtudat nemcsak összetart, de – mint minden közösség-, illetve csoportformáló tényező – egyben el is határol, hiszen „*az emberek önazonosságukat másokkal szemben, a velük való összehasonlítás folyamatában értelmezik; az identitás alapvető jellemzője tehát, hogy az azonosításnak csak mindig valamivel szemben van értelme*”² Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy a nemzeti közösségek közti határvonal teljességgel átjárhatatlan volna, vagy azt, hogy a különböző nemzeti közösségek, illetve azok tagjai között ne jöhetnének létre különféle kölcsönös relációk. Ezekben az esetekben beszélhetünk az identitások halmozódásáról, valamint rétegződéséről. Clifford Geertz (filozófus, antropológus, a társadalomtudományok professzora) szerint ahhoz, hogy egy ország lakossága

---

¹ Pataki Ferenc: Nemzetkarakterológia? *Magyar Tudomány*, 1997. 2. sz. 177.; idézi: Gereben Ferenc: Identitás, kultúra kisebbség – Felmérés a közép-európai magyar népeesség körében. Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest, 1999. 56-57. o.

² Koller, 2006. 50. o.

nemzetként definiálhassa önmagát, szüksége van egy – a kollektív identitást előmozdító – kohéziós eszmére, azonosságtudatra, csoportlojalításra vagy egy mindenki által elismert és tisztelt (erős legitimitású) uralkodóra. *„Mi egy ország ebből a nézőpontból nézve? Különböző méretű, jelentőségű, és eltérő jellegű „népek” sokasága, amelyeket egy átfogó történeti, ideológiai, vallási, vagy bármilyen másfajta kerettörténettel fűznek össze szoros gazdasági és politikai struktúrává.”*³ – írja Geertz.

Köztudott, hogy a rendi társadalom felbomlásáig csak nemesi nemzetről beszélhetünk, hiszen a kiváltságokat, születési előjogokat, s ekképp a politikai jogokat a nemesi rendek birtokolták (most tekintsünk el a szabad királyi városok polgárainak, illetve a kollektív nemességgel bíró területeknek juttatott privilégiumoktól, hiszen ezekben az esetekben nem egyénileg gyakoroltak nemesi jogokat, illetve kiváltságokat), tehát ők alkották a „corpus politicum” szféráját. Vagyis e korszakban nemzeti identitás helyett csak rendi csoportok identitásáról beszélhetünk, melyek jól elhatárolódtak egymástól. Az integrált nemzeti közösség születésének tehát előfeltétele volt a rendi társadalom felbomlása, valamint a felekezeti megosztottságon való felülemelkedés.⁴ A nemzethez való tartozás (mint az összetartozás kifejeződése, a közös kollektív tudat manifesztációja) elemi erejű élmény volt a XVIII-XIX. századi ember életében: *„A XVIII-XIX. század fordulóján vált a nemzet Európában a közakaratot megtestesítő és a népszuverenitást birtokló közösség szinonimájává, amelyért a halandó individuum köteles volt mindent megtenni, szükség esetén akár életét is feláldozni.”*⁵

A nemzetfejlődés eltérő útját járták be Európa különböző történeti régióinak nemzeti közösségei. A két nemzetkoncepció, az államnemzet és a kultúrnemzet modellje más-más módon magyarázza az adott nemzethez, illetve államhoz tartozás kritériumait. Előbbi – elnevezéséből adódóan – inkább politikai-instrumentális, utóbbi döntően kulturális-morális elvárásokat fogalmaz meg. *„Ha a politikai dimenziót részesítjük előnyben, akkor az állampolgárság jogi státusa és az attól elválaszthatatlan szövevényes intézményrendszer lesz a nemzet meghatározásának döntő elméleti kerete. Ha a kulturális dimenziót választjuk, akkor a nemzeti csoportban elfoglalt tagság meghatározó szempontjai jogilag felpuhulnak, s a születés, az anyanyelv, a kulturális normák és értékek elfogadása válik meghatározóvá, amivel szükségképpen együtt jár a nemzet meghatározásának olyan megközelítése, amely felértékeli a pszichológiai és erkölcsi szempontok*

---

³ Clifford Geertz: Darabokból álló világ – A kultúra és a politika térképének megváltozása. (2001) – Karádi Éva fordítása: Magyar Lettre Internationale, 49. szám, 2002. nyár:

<http://www.c3.hu/scripta/lettre/lettre49/geertz.htm>

⁴ Ring, 2004. 28. o.

⁵ Uo.

alapján szerveződő közösségi kötelékek szerepét.”⁶ Az államnemzet koncepció (vagy territoriális állammodell) esetén a kulcsfogalmak az állam területe, illetve az állampolgárság: „A modern territoriális államokban a közösségi tagság egy pontosan körülhatárolt területhez kötődik.”⁷ Az állam minden állampolgárnak azonos jogokat garantál, a jogegyenlőség és az adott országhoz való tartozás állnak az államnemzet modelljének középpontjában, függetlenül a nyelvi, etnikai, kulturális hovatartozástól. Jó példa erre a francia vagy a brit állammodell, illetve nemzetfogalom. Előbbivel ellentétben a kultúrnemzetet (vagy etnikai-kulturális állammodell) főként az etnikai, kulturális, nyelvi közösség jellemzi. „Itt az állampolgársági koncepció kialakulását megelőzte a nacionalista mozgalmak nemzetteremtése és a nemzethez etnikai, kulturális és nyelvi alapokon nyugvó kötődés kialakulása és megerősödése.”⁸ A kultúrnemzet-koncepció – Olaszország és Németország kivételével (bár különösen utóbbi esetében inkább történeti példaként alkalmazható, ma már kevésbé releváns) leginkább a közép- és kelet-európai országok sajátja. „Amennyiben a nemzetté válás folyamatát a modernizációs fejlődéssel kötjük össze, akkor szembetűnő, hogy Nyugat-Európában az államnemzeti fejlődés vált uralkodóvá, s a modernizációs deficittel küzdő Közép- és Kelet-Európában a kultúrnemzetté válás útja volt járható.”⁹ Természetesen ezek a modellek is elméleti, ideáltipikus konstrukciók, így tiszta formában nincsenek jelen, a két felfogás közti különbségek szemléltetésére azonban jól alkalmazhatók. A kultúrnemzet kategóriája manapság inkább történeti kategória, mivel Európa-szerte „meghaladottá” vált, illetve a globalizációval járó hatások (pl. kulturális folyamatok, migrációs tendenciák, új identitásképző orientációs pontok, stb.) kikezdték annak alapjait. A nemzetteremtésben kulcsszerepet játszó nacionalizmus (illetve annak két fő fajtája, a fentebb tárgyalt társadalomfejlődési keretekbe illeszthető államnacionalizmus és a kultúrnationalizmus) ideológiája mellett megjelent, majd a XX. század második felétől (főként Nyugat-Németországban) egyre meghatározóbb szerepet kapott az ún. alkotmányos patriotizmus. Utóbbi az azonosulásnak egy új, a nacionalizmust nélkülöző konstrukcióját hívta élete, mely az alkotmány szellemével, a demokrácia és jogállamiság értéktartalmú többletével a politikai közösség kollektív identitásának egy újfajta dimenzióját teremtette meg. Az alkotmányos patriotizmus téziséét – melyet a fogalom megalkotója, Dolf Sternberger még más jelentéstartalommal töltött fel – Jürgen Habermas vázolta fel a '70-es években a németek számára mint új „nemzettudatot” (a nemzeti gondolat baloldali-multikulturális alternatíváját)

---

⁶ Örkény Antal – Székelyi Mária – Csepeli György: A nemzeti identitás változó konfigurációi Európában. In: Örkény – Székelyi – Csepeli – Poór – Várhalmi: Nemzeti érzés és európai identitás. Arktisz Kiadó – Balassi Kiadó, Budapest, 2007. 25. o.

⁷ Koller, 2006. 58. o.

⁸ Uo.

⁹ Örkény Antal – Székelyi Mária – Csepeli György: A nemzeti identitás változó konfigurációi Európában. In: Örkény – Székelyi – Csepeli – Poór – Várhalmi: Nemzeti érzés és európai identitás. Arktisz Kiadó – Balassi Kiadó, Budapest, 2007. 25. o.

nyújtó ideológiai konstrukciót.¹⁰ Az alkotmányos patriotizmus megtermékenyítően hatott az európai integráció továbbfejlesztésének gondolati alapkonstrukciójára is.

Egry Gábor a nacionalizmus fogalmi megközelítéseit vizsgálva találóan írja, hogy *„a nacionalizmus nem politikai ideológia abban az értelemben, ahogy a liberalizmus vagy a szocializmus annak számít. Ám hozzájuk hasonlóan nagyon is van mozgósító ereje és célkitűzésrendszere is. Éppen az előbbi jelenti a nacionalizmus lényegét, a politikai mozgósítást a nemzet nevében. Ennek megfelelően a nacionalizmus egyúttal mozgalom is, vagy legalábbis annak csírája: a készség arra, hogy valaki a nemzet nevében és érdekében fellépjen.”*¹¹ A nacionalizmus két válfaja között elsősorban azt a lényeges distinkciót kell megtennünk, hogy az egyik *„a nemzetet mint az alkotmány által egyesített állampolgári közösséget, a másik pedig mint a kultúrában testet öltő „nemzeti szellem” konstruálta kulturális közösséget tételezi”*¹². Ez a különbség Európa egyes régióinak történeti fejlődése kapcsán kiválóan megfigyelhető, a nemzet- és nemzetfogalom-fejlődés (történeti) kategóriái mellett a jelenkor társadalmi-politikai folyamataira is kihatással van. Bár a nemzetfelfogások közti – történeti, társadalomfejlődési különbségekből fakadó – eltérések némileg megnehezítik a nemzeti-európai kategóriapár tartalmának átfogó, „összeurópai” értékelését, illetve egy analitikus skálán való komparatív elhelyezését.

Az intézményes szinten újradefiniált európai identitásnak az 1970-es évektől egyre inkább meghatározó alkotóelemévé vált a multikulturalizmus ideológiája, mely a kulturális pluralizmust, a társadalmi integrációt és a fentebb említett alkotmányos patriotizmust igyekezett a hagyományos kollektív öntudatformáló keretek fölé helyezni. Ez a törekvés fokozottan érvényesült azon államokban, melyekben a migráció folytán egyre számottevőbbé váltak a bevándorló közösségek, illetve az általuk képviselt szubkultúrák. A multikulturális modellnek azonban az utóbbi időszakban egyre több negatívuma kerül felszínre. Fennáll a veszélye, hogy a multikulturális modell nyomán kirajzolódó kulturális relativizmus lehetetlenné teszi a bevándorlók és a többségi társadalom tartós és békés egymás mellett élését, mert kizárólag a kisebbségek funkcionális társadalmi integrációjára törekszik (kizárva az értékek mentén történő azonosulást), s ezzel éppen a társadalmak kohéziós erejének kulcsfontosságú elemeit vonja kétségbe. Egy ország társadalma lehet plurális, de erkölcsse, az emberi (társadalmi, családi, stb.) együttélés alapvető normái nem. Roger Scruton angol konzervatív filozófus a vallásban és az erkölcsben rejlő kohéziós erő jelentőségét hangsúlyozva írja a következőket: *„A vallás nyelve, szimbólumai és népi erkölcsse tehet egy népet képessé arra, hogy [...] megőrizze saját*

¹⁰ Joób Kristóf: Az el nem múlt múlt – Francois Furet, Ernst Nolte és a német történészvita:

http://kommentar.info.hu/iras/2011_5/az_el_nem_mulo_mult_francois_furet_ernst_nolte_es_a_nemet_torteneszvita

¹¹ Egry, 2010. 28. o.

¹² Schlett, 2004. 438. o.

folytonosságát, azaz fenntartsa az élők, a még megszületendőket és a holtak „szövetségét”. E nagy társadalmi erő – amely az egyéni szenvedélyeken felülemelkedve, összegyűjti a szétaprózódó energiákat, és méltó helyet biztosít a jótékonyágnak, az áldozatvállalásnak és a tisztaságnak – hiánya törvényszerűen vezet a társadalom felbomlásához. Ez a felbomlás [...] a szabadság csökkenését jelenti: azt a társadalmi rendet ássa alá, amely a szabadság virágzásának feltétele.”¹³

A nyugati liberális demokrácia tehát a multikulturalizmus meghirdetésével, saját szellemi és erkölcsi gyökereinek megtagadásával hosszú távon önmagát, illetve magát a szabadságot számolja fel.

Az EU fokozatos bővítésével és az együttműködés mélyítésével párhuzamosan számos kutató egyre nagyobb hajlandóságot mutat arra, hogy Európát az Európai Unióval, az európai identitást az uniós állampolgári identitással azonosítsa, holott a politikai-intézményi tényező csupán egyetlen szempontnak tekinthető. Európa több mint pusztán földrajzi tér, vagy politikai-gazdasági konstelláció, az országok közti együttműködés bármilyen fajtáját és minőségét testesítse is meg. Ez különösen igaz akkor, amikor olyan Európán kívüli államok csatlakozása is lehetőségként merül fel, mint például Törökország. Számos olyan ország is található Európában, amely (még) nem tagja az Uniónak, ennek ellenére európaiságát (az Európához való tartozás földrajzi, kulturális és történelmi aspektusait) senki sem von(hat)ja kétségbe. A tradicionális keresztény alapokon álló, a társadalmi együttélés szabályait adó erkölcsi – majd részben ennek következtében a jogi – normák fellazulása, valamint a nagyarányú bevándorlás részéről érkező társadalmi kihívások és feszültségek alapjaiban rengetik meg azt az Európa-képet, ami hosszú századokon keresztül formálódott. Európa népei nem alkotnak egy nemzetet, vallási, kulturális szempontból sem homogének, de egy civilizációs közösségből, egy „európai családból” nőttek ki. Európának van közös történelme, még ha ez olykor a nemzetek, felekezetek, vagy egyéb csoportok közötti viszályok, háborúk képében jelent is meg. Éppen ezért nem elégedhetünk meg azzal, hogy az európai identitás kulcselemét egyesek intézményi szintre kívánják redukálni. Magyarország 2004. május 1-jétől tagja az Európai Uniónak, de érdemes megjegyezni, hogy az ország nem a csatlakozás időpontjától kezdve vált „európaivá”, már több mint ezer esztendeje, az államalapítás és a kereszténység felvétele óta Európa része. A magyar államiság és Európa tehát nem választhatók külön egymástól.

Különös, hogy a térség népeinek bizonyos fokú „történelmi sorsközössége” nem alakított ki egy erős közép-európai identitást. A történelmi sérelmek, a kölcsönös gyanakvás, a gazdasági versengés és a nyugati mintakövetés a közös érdekek és a hasonló társadalomfejlődési pálya ellenére éket vernek ezen államok közé. A Visegrádi Együttműködés országai (V4-ek) ugyan

---

¹³ Scruton, 1995. 41. o.

képesek voltak felmutatni közös sikereket, de a kormányközi koordináció szintje messze elmarad attól, ami lehetővé tenné az Európai Unión belüli hatékony érdekérvényesítést, esetleg egy szorosabb politikai-gazdasági összefogást. A nemzetiségi kérdés körüli nyitott problémák ráadásul tovább mérgezik a szomszédos országok egy részével a kétoldalú kapcsolatokat. A térség országaiban a nemzeti identitás szintén sarkalatos eleme a nemzeti küldetéstudat, ami a történelem folyamán gyakran a vezető szerepért folyó vetélkedés és évszázados küzdelmek képében manifesztálódott, s a nemzet által „vállalt” küldetést másokkal, egyéb külső erőkkel, riválisokkal szemben kellett érvényre juttatni. Ez a felfogás történeti küldetéstudatot adott az egyes nemzeteknek, nacionalista mozgalmaknak, miközben – szükségszerűen – éket vertek a közép-európai térség egyes nemzeti közösségei közé. Ennek a kollektív „küldetésnek”, „hivatásnak” magyar részről a trianoni béke után egészen az államszocialista rendszer kiépítéséig még hangsúlyosabb elemét képezte az elcsatolt nemzetrészek iránti felelősségérzet. (A rendszerváltozást követő kormányzatok eltérő koncepciókkal rendelkeztek – ha ugyan rendelkeztek – a kérdés rendezésének irányába mutató lépések megtételének módjáról, szükségességéről, illetve a magyar állami szerepvállalás kívánatos mértékéről. A különböző nemzetfogalmak és nemzetfelfogások rövid összehasonlításánál Egry Gábor a következőket jegyzi meg a „nemzet” és a „hivatás” fogalomkörének kapcsolatáról: *„A nemzet nem része a történelemnek, nincs kezdete, ami annak látszik, az csak egy újabb stáció az örök visszatérés folyamatában, melynek során a nemzet időről időre betölti hivatását. A kisebbségi magyarok természetesen részei ennek a közösségnek, hiszen abból ki sem szakadtak. A tér, ahol élnek, ugyancsak a nemzethez tartozik, és a nemzet feladata annak megvédése is, mivel a tér és a nemzet egygyé fonódik a nemzet hivatásában.”*¹⁴ A szerző által ismertetett nemzetfelfogások közül a fentebb idézett képes talán a leginkább megragadni a közép-európai tradicionális nemzetfelfogás esszenciáját, a nemzeti lét mély összefüggéseit és a dominánsan territoriális-állampolgársági alapon álló államnemzeti felfogástól való távolságát.

Az utóbbi időszakban az európai integráció további mélyítésével (mely részben az EU-projekt továbbviteléből adódik, részben pedig a pénzügyi-gazdasági, valamint a migrációs válságra adott közösségi válaszlépések szükségességével igyekeznek azt igazolni egyes politikai vezetők) egyre hangsúlyosabb kérdéssé válik a nemzeti szuverenitás, a nemzetállamok további szerepének, létjogosultságának kérdése. Egry Gábor identitáspolitikával és nemzetfelfogással foglalkozó kötetében felteszi a kérdést: *„Az állami szuverenitás tartalmát folyamatosan átalakító, korábban nemzeti felségterületnek számító szakpolitikákra befolyást gyakorló, azokat mindinkább meghatározó, olykor szinte teljesen átvevő Európai Unió minden korábinál egyértelműbben*

---

¹⁴ Egry, 2010. 164-165. o.

szegi nekünk a kérdést: mi lesz a nemzet és a nemzetállam sorsa a jövőben?”¹⁵. Ez a kérdés még ma is nyitott, ráadásul az EU-tagállamok vezetői jóval kisebb jelentőségű, de a nemzetállami szuverenitást ugyancsak korlátozó kérdésekben sem képesek egységes álláspontra helyezkedni, miközben a válság elhúzódása kontinens szerte hozzájárul az euroszeptikus politikai pártok, mozgalmak erősödéséhez.

Felhasznált irodalom:

Egry Gábor: Otthonosság és idegenség – Identitáspolitika és nemzetfelfogás Magyarországon a rendszerváltás óta. Napvilág Kiadó, Budapest, 2010.

Gereben Ferenc: Identitás, kultúra kisebbség – Felmérés a közép-európai magyar népesség körében. Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest, 1999.

Koller Boglárka: Nemzet, identitás és politika Európában. L'Harmattan – Zsigmond Király Főiskola, Budapest, 2006.

Örkény Antal – Székelyi Mária – Csepeli György – Poór János – Várhalmi Zoltán: Nemzeti érzés és európai identitás. Arktisz Kiadó – Balassi Kiadó, Budapest, 2007.

Ring Éva: Államnemzet és kultúrnemzet válaszáján – A modern nemzetek születése Kelet-Közép-Európában. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2004.

Roger Scruton: Mi a konzervativizmus? Osiris Kiadó, Budapest, 1995.

Schlett István: A politikai gondolkodás története Magyarországon. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2004.

Internetes hivatkozások:

Clifford Geertz: Darabokból álló világ – A kultúra és a politika térképének megváltozása. (2001) – Karádi Éva fordítása: Magyar Lettre Internationale, 49. szám, 2002. nyár:
<http://www.c3.hu/scripta/lettre/lettre49/geertz.htm>

Joób Kristóf: Az el nem múlt múlt – Francois Furet, Ernst Nolte és a német történészvita:
http://kommentar.info.hu/iras/2011_5/az_el_nem_mulo_mult_francois_furet_ernst_nolte_es_a_nemet_tortenezsvita

E-mail: kovacs.janos@iranytuintezet.hu

¹⁵ Egry, 2010, 12. o.
Honlap: www.iranytuintezet.hu
Blog: www.iranytuintezet.blog.hu
www.facebook.com/iranytuintezet
Telefon: +36-1-700-0760
Fax: +36-1-700-0770